

*Чем более точна наука, тем больше можно  
из нее извлечь точных предсказаний.*

*А. Франс*

# **Е**КОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВА ТА УПРАВЛІННЯ ВИРОБНИЦТВОМ

УДК 005.412:658

JEL Classification: D61; C13

## **УМОВИ ФОРМУВАННЯ ТА ВЛАСТИВОСТІ СИСТЕМОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА**

***Гонтарева І. В.***

Обґрунтовано перехід від системи умов функціонування і розвитку підприємства до оцінювання системної ефективності, в якій умови взаємозалежні і взаємодоповнювані. Розроблено структурну схему взаємозв'язків у процесі формування ефективності господарської діяльності підприємства. Встановлено, що основними компонентами системи умов є результативність як рівень досягнення об'єктивно необхідних цілей, економічність як рівень використання потенціалу продуктивних сил, функціональна організованість як ступінь узгодженості, взаємодоповнюваності і взаємодії елементів соціально-економічної системи. З'ясовано, що основними властивостями системної ефективності є цілісність, динамічність, складність; наведено їх характеристику.

*Ключові слова:* система умов, дієвість, системна ефективність, результативність, економічність, функціональна організованість.

.....

## **УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ И СВОЙСТВА СИСТЕМОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ**

***Гонтарева И. В.***

Обоснован переход от системы условий функционирования и развития предприятия к оценке системной эффективности, в которой условия взаимозависимы и взаимодополняемы. Разработана структурная схема взаимосвязей при формировании эффективности хозяйственной деятельности предприятия. Установлено, что основными компонентами системы условий являются результативность как уровень достижения объективно необходимых целей, экономичность как уровень использования потенциала производительных сил, функциональная организованность как степень согласованности, взаимодополняемости и взаимодействия элементов социально-экономической системы. Определено, что основными свойствами

системной ефективности являются целостность, динамичность, сложность; представлена их характеристика.

*Ключевые слова:* система условий, действенность, системная эффективность, результативность, экономичность, функциональная организованность.

## CONDITIONS OF FORMATION AND PROPERTIES OF SYSTEM EFFICIENCY OF THE ACTIVITY OF AN ENTERPRISE

### I. Gontareva

The transition from the system of conditions of functioning and development of an enterprise to the assessment of the system efficiency, in which the conditions are interdependent and complementary has been substantiated. A block diagram of interrelations in the process of forming the efficiency of the economic activity of an enterprise has been worked out. The main components of the system of conditions have been found to be: the effectiveness as a level of achievement of the objectively needed goals, the efficiency as a level of use of the potential of productive forces, the functional organization as a degree of coherence, complementarity and interaction of the elements of a socio-economic system. The basic properties of the system efficiency have been proved to be integrity, dynamism, complexity. Their characteristics have been presented.

*Keywords:* system of conditions, effectuality, system efficiency, effectiveness, efficiency, functional organization.

У діяльності сучасних підприємств різних форм власності спостерігаються скорочення життєвих циклів продукції і технологій, виникнення нових форм конкурентної боротьби та кооперації, різні альтернативи використання капіталу й одночасно висування вимоги уніфікації підходів до організації господарської діяльності. Це створює комплекс проблем, для вирішення яких необхідно сформулювати такі умови, щоб досягти ефективності подальшого розвитку. Умови є обов'язковими обставинами, передумовами, що визначають, обумовлюють існування або здійснення будь-яких дій.

Дослідженням різних аспектів ефективності розвитку підприємств займалося багато відомих учених, особливо в контексті даної статті слід зазначити Нобелівських лауреатів Дж. Стігліца і А. Сена [1]. Значний внесок у дослідження ефективності зробили й інші вчені. Так, М. Клімов [2, с. 4, 92] відносно питань ефективності розвитку відзначав, що і закордонні, і вітчизняні вчені тільки починають шукати підходи до сутності, критеріїв, показників і умов ефективності. Однак і Р. Хол після аналізу близько тисячі робіт [3], і М. Мейер [4] характеризують проблему виявлення сутності ефективності як далеку від вирішення. На відсутність загального розуміння умов і властивостей ефективності як у теоретичному, так і в практичному розумінні вказували вчені: Дж. Гібсон, Дж. Іванцевич, Дж. Донеллі [5, с. 28], О. Мороз, О. Сметанюк, О. Лазарчук [6, с. 35–36, с. 182–183], В. Пономаренко [7], М. Перельман [8] та ін. А без комплексного розуміння того, яким має бути кінцевий результат та яких умов і властивостей необхідно до-

тримуватись для досягнення цього результату, довгостроковий стійкий розвиток підприємств неможливий.

Метою статті є обґрунтування системи умов і властивостей, які завдяки своїй взаємозалежності і взаємодоповнюваності формують системну ефективність розвитку підприємства.

Потреба через цілевстановлення та дії, спрямовані на їх досягнення, переходить в задоволеність, повну або часткову. Основною умовою досягнення цілей є наявність засобів та здатність до виконання ними свого функціонального призначення, тобто їх дієвість, спроможність вирішувати наявну проблему. Виконання засобом свого функціонального призначення завжди пов'язане з виконанням низки умов, завдяки яким він виник і існує. Наявність і виконання відповідних умов переводить бажане і можливе в дійсне. Кількісний аспект дієвості відображається в результативності, ступені досягнення поставлених цілей. За наявності можливості вибору різних засобів або допустимого ступеня досягнення цілей (аж до їх зміни) кількісний аспект доповнюється економічністю. Вона показує або кількісну відповідність засобів для досягнення фіксованих цілей, або віддачу використаних засобів для отриманого результату. У грошовому вираженні це буде рентабельність або прибутковість, з усіма зазначеними раніше обмеженнями щодо точності оцінювання.

Якісним аспектом дієвості засобу в процесі досягнення мети виступає функціональна організованість його використання. Елементи продуктивних сил підприємства різномірні за своєю сутністю і функціональним призначенням.

Одні з них утворюють виробничо-технічну структуру, інші – соціально-економічну. Кожна з них створюється і розвивається за своїми законами. Звідси випливає необхідність у певній їх організації в просторі та часі залежно від функціонального призначення цілісної системи. Потрібно, щоб:

а) елементи системи, які безпосередньо взаємодіють між собою, були узгоджені з матеріальними, енергетичними та інформаційними параметрами зв'язків;

б) зв'язки були актуалізовані і досить лабільні. Актуалізовані – по-перше, дієздатні і, по-друге, такі, що допускають прояв нових характеристик у елементів. Достатність лабільності, гнучкості зв'язків визначається, з одного боку, збереженням спрямованості на досягнення загальних цілей, з іншого – варіативністю ступеня і способів досягнення;

в) усі процеси системи були узгоджені відносно загального алгоритму функціонування за своєчасністю і швидкодією, а також були стійкими.

Дієвість і її кількісні аспекти – результативність та економічність – загально визначено є ознаками ефективності. Функціональна організованість, як якісна сторона дієвості, також може слугувати ознакою ефективності. Узгоджуючи дію

продуктивних сил, вона інтенсифікує, підвищує їх віддачу. Це дає достатньо підстав подати ефективність господарської діяльності підприємства у вигляді системи необхідних, взаємодоповнювальних і достатніх умов результативності, економічності та функціональної організованості. У цілому структурну схему взаємозв'язків рушійної сили функціонування і розвитку підприємства, засобів її актуалізації та умов реалізації взаємодії наведено на рисунку.

Схема показує об'єктивну причину виникнення ефективності в ланцюжку таких каузальних зв'язків: якщо є потреба, то виникає необхідність у засобах досягнення мети – задоволення потреби; кожен засіб має свою дієвість, можливість досягнення мети; можливість переходить у дійсність тільки за наявності певних умов; актуалізація цих умов, їх виникнення і виконання визначає ефективність дії засобу щодо мети. Крім того, дана схема дозволяє виявити ряд властивостей ефективності, що впливають на методи її дослідження, оцінювання і вирішення завдань застосування. Основними властивостями є цілісність, динамічність і складність.

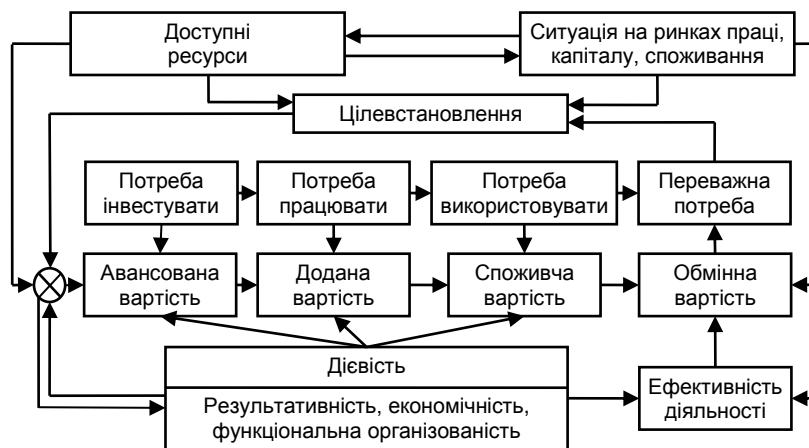


Рис. Структурна схема взаємозв'язків у процесі формування ефективності господарської діяльності підприємства

Властивість цілісності – єдності й інваріантності всіх форм і проявів економічної ефективності підприємства – базується на: а) можливості абстрагування підприємства у вигляді соціально-економічної, точніше соціально-техніко-організаційно-економічної системи; б) єдиному механізмі виникнення і підтримки ефективності: потреба – засіб задоволення потреби – умови дієвості засобів задоволення потреби; в) взаємодії – кооперації і взаємопосиленні окремих умов дієвості в процесі досягнення системних цілей підприємства. Функціональна організованість підвищує ймовірність високої результативності та економічності. У свою чергу, висока економічність і результативність сприяють підвищенню взаємної довіри між інвесторами, менеджерами, виконавцями. Наслідком є підвищення технологічної та трудової дисципліни, у тому числі зниження рівня браку виробів і поліпшення позицій на фінансових ринках. Властивість цілісності дозволяє говорити про системність умов дієвості засобів і про системну ефективність підприємства [9].

Властивість динамічності означає здатність змінювати свій стан у параметричному просторі під впливом певних факторів. При цьому виникає процес – сукупність станів, упорядкованих залежно від змін будь-якого параметра, який змінює властивості системи. На підприємстві таке впорядкування може відбуватися відразу за кількома параметрами, відображаючи множинність одночасно здійс-

нюваних процесів. Однак більшість цих процесів взаємовідноситься з фазами відтворювального процесу, який задає внутрішній час підприємства.

Упорядкування за фазами відтворювального процесу є замкнутим ланцюжком різних форм вартості: авансованої, доданої, споживчої, обмінної [10]. У ході господарської діяльності підприємства відбувається постійна зміна форм існування капіталу і праці, відбувається їх надходження (притік), використання та виведення з обороту (відтік). Відтворювальний цикл виражається в русі потоків матеріальних, трудових, фінансових та інформаційних ресурсів. Інформаційні ресурси в тому числі відображають і рух нематеріальних активів: інтересів, мотивів, уподобань. У системі загального відтворювального циклу підприємства всі потоки взаємообумовлені і лише їх синхронізація забезпечує стійкість господарської діяльності. Так, збої в грошовому потоці зменшують інтенсивність надходження сировини і матеріалів, а збої в матеріальному трансформаційному потоці – інтенсивність грошових надходжень від споживачів. При цьому синхронізація потрібна і за входом/виходом окремих потоків, інакше або будуть виникати застійні зони (запаси), або буде порушуватися безперервність потоку. Десинхронізація потоків різних ресурсів, як і десинхронізація притоку і відтоку, призводить до зниження ефективності господарської діяльності. Власне

одним із смислових відтінків терміна "динамізм" є дієвість сили, що додається.

Властивість складності має дві рівноцінні бази: матеріальну – багатокомпонентність і багатозв'язність, і нематеріальну – рівень вивченості проблеми, а також ступінь розуміння проблеми і мотивації учасників прийняття рішень щодо реалізації умов господарської діяльності. Кількість поєднань для дев'яти компонентів, зображених на рисунку, складає понад 140 комбінацій. У разі декомпозиції компонентів з виділенням певної кількості елементів кількість комбінацій зростає в геометричній прогресії. Зокрема, результативність за методикою збалансованої системи показників розкладається на чотири групи параметрів, що включають по 3 – 4 показники кожна, функціональна організованість описується не менш ніж шістьма групами параметрів і т. д. Урахувати таку кількість зв'язків можна тільки шляхом поступової агрегації показників, починаючи з нижніх рівнів декомпозиції.

Прояв різних індивідуальних та/або колективних інтересів стейкхолдерів, а також формальних і неформальних інституційних обмежень призводить до багатоаспектності поглядів на цілі і оцінки господарської діяльності. Для узгодження інтересів повинна виконуватися вимога ефективності В. Парето, за якої задоволення потреб однієї сторони не повинне знижувати споживання інших сторін і системи в цілому до певної величини, що порушує стан рівноваги. Ситуація рівноваги можлива тільки у випадку компромісного, коаліційного рішення. Множинність способів формування рішення створює безліч можливих станів рівноваги. Як це відбувається наочно, дещо у спрощений спосіб показано у відомій графічній моделі організаційного прийняття рішень Врума – Йеттона – Яго.

Основними компонентами системи умов є результативність як рівень досягнення об'єктивно необхідних цілей, економічність як рівень використання потенціалу продуктивних сил, функціональна організованість як ступінь узгодженості, взаємодоповнюваності і взаємодії елементів соціально-економічної системи. Системна ефективність має властивості цілісності, динамічності та складності. Надалі буде досліджена методика використання категорії "вартість" відносно системної ефективності розвитку підприємства.

**Література:** 1. Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress [Electronic resource] / eds. Joseph E. Stiglitz, Amartya Sen, Jean-Paul Fitoussi. – Access mode : [http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport\\_angla\\_is.pdf](http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_angla_is.pdf). 2. Противоречия и проблемы управления капиталистическим производством / под ред. докт. экон. наук Н. А. Климова. – М. : Наука, 1981. – 384 с. 3. Холл Р. Х. Организации: структуры, процессы, результаты / Р. Х. Холл ; пер. с англ. – СПб. : Питер, 2001. – 512 с. 4. Мейер Маршал В. Оценка эффективности бизнеса / Маршал В. Мейер ; пер. с англ. А. О. Корсунской. – М. : ООО "Вершина", 2004. – 272 с. 5. Гибсон Дж. Л. Организации: поведение, структура, процессы / Дж. Л. Гибсон, Д. М. Иванцевич, Д. Х. Донелли-мл. ; перев. с англ. – 8-е изд. – М. : Инфра-М, 2000. – XXVI, 662 с. 6. Мороз О. В. Теория конфликтов в контексте побудови загальної моделі ефективності сучасного підприємства : монографія / О. В. Мороз, О. А. Сметанюк, О. В. Лазарчук. – Вінниця : ВНТУ, 2010. – 256 с. 7. Пономаренко В. С. Проблема оцінки системної ефективності функціонування та розвитку підприємства / В. С. Пономаренко, І. В. Гонтарева // Економіка розвитку. – 2011. – № 1 (57). – С. 5–8. 8. Perelman M. Retrospectives: X-Efficiency / Michael Perelman // Journal of Eco-

mic Perspectives. – 2011. – No. 25 (4). – P. 211–222. 9. Термин "динамизм" [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki/Динамизм>. 10. Гонтарева І. В. Міра системної ефективності діяльності підприємства / І. В. Гонтарева // Економіка розвитку. – 2014. – № 3 (71). – С. 80–84.

**References:** 1. Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress [Electronic resource] / eds. Joseph E. Stiglitz, Amartya Sen, Jean-Paul Fitoussi. – Access mode : [http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport\\_angla\\_is.pdf](http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_angla_is.pdf). 2. *Protivorechiya i problemy upravleniya kapitalisticheskim proizvodstvom* [The contradictions and problems of management of capitalist production] / pod red. dokt. ekon. nauk N. A. Klimova. – M. : Nauka, 1981. – 384 p. 3. Holl R. Kh. *Organizatsii: struktury, protsessy, rezultaty* [Organizations: structures, processes, results] / R. Kh. Holl ; per. s angl. – SPb. : Piter, 2001. – 512 p. 4. Meyer Marshal V. *Otsenka effektivnosti biznesa* [Business efficiency evaluation] / Marshal V. Meyer ; per. s angl. A. O. Korsunskoy. – M. : OOO "Verшина", 2004. – 272 p. 5. Gibson Dzh. L. *Organizatsii: povedenie, struktura, protsessy* [Organizations: behavior, structure, processes] / Dzh. L. Gibson, D. M. Ivantsevich, D. Kh. Donelli-ml. ; perev. s angl. – 8-e izd. – M. : Infra-M, 2000. – XXVI, 662 p. 6. Moroz O. V. *Teoriia konfliktiv v konteksti pobudovy zahalnoi modeli efektyvnosti suchasnoho pidpriemstva* : monohrafiia [The theory of conflicts in the context of constructing a general model of modern enterprise efficiency] / O. V. Moroz, O. A. Smetaniuk, O. V. Lazarchuk. – Vinnytsia : VNTU, 2010. – 256 p. 7. Ponomarenko V. S. *Problema otsinky systemnoi efektyvnosti funktsionuvannya ta rozvytku pidpriemstva* [The problem of enterprise system efficiency functioning and development] / V. S. Ponomarenko, I. V. Gontareva // *Ekonomika rozvytku*. – 2011. – No. 1 (57). – P. 5–8. 8. Perelman M. Retrospectives: X-Efficiency / Michael Perelman // *Journal of Economic Perspectives*. – 2011. – No. 25 (4). – P. 211–222. 9. Termin "dinamizm" [Electronic resource]. – Access mode : <http://ru.wikipedia.org/wiki/Динамизм>. 10. Gontareva I. V. *Mira systemnoi effektivnosti diialnosti pidpriemstva* [The Measure for System Efficiency of Enterprise Activity] / I. V. Gontareva // *Ekonomika rozvytku*. – 2014. – No. 3 (71). – P. 80–84.

#### Інформація про автора

**Гонтарева Ірина Вячеславівна** – докт. экон. наук, доцент, професор кафедри економіки підприємства та менеджменту Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця (61166, Україна, м. Харків, пр. Леніна 9-А, e-mail: lider.06@mail.ru).

#### Інформація об авторе

**Гонтарева Ірина Вячеславовна** – докт. экон. наук, доцент, професор кафедри економіки підприємства та менеджменту Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця (61166, Україна, г. Харків, пр. Леніна 9-А, e-mail: lider.06@mail.ru).

#### Information about the author

**I. Gontareva** – Doctor of Science in Economics, Associate Professor, Professor of the Department of Enterprise Economy and Management of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (9-A Lenin Ave., 61166, Kharkiv, Ukraine, e-mail: lider.06@mail.ru).

Стаття надійшла до ред.  
31.10.2014 р.